

עיר הבירה של חסרי־המולדת

הרהורים על המחזור "שכנים" של סיון בסקין

הכותרת "שכנים" לכשעצמה היא כותרת מבשרת רע. כשבחר ההיסטוריון יאן טומאש גרוס לקרוא כך לספרו, לפני כשני עשורים, הוא כיוון להשתאות המוחלטת נוכח היפוכם של יחסי שכנים מקרובים לרצחניים. מוילנה זו, "עיר הבירה של חסרי המולדת", כפי שמצטטת חנה ארנדט בפרק על "שקיעתה של מדינת־האומה וקץ זכויות האדם", מתחיל מסעה של בסקין, העיר בפולין משכבר ובליטא כיום.

מחזור שיריה של סיון בסקין "שכנים", השער השני בספר "אחותי יהונתן", זוחל ומחלחל מבעד לקירות דקים ברצף דירות שתחילתן בוילנה שבליטא והמשכן במישור החוף הישראלי, מהקירות ועד תל אביב. הקירות הם דקים בעליל. הם אינם מפרידים אקוסטית, אינם חוצצים בין משפחה לזולתה, הם אינם מגוננים על היושבים בתוכם מפני העולם החיצון, ולמרבה החרדה הם מגלמים לעתים את הסכנה עצמה, את האֶל־ביתי, דווקא בביתי. משעה שמחזור השירים מסיר את הקירות ומותיר את הדירות ואת דייריהן במערומן, ניתן לתהות: האם באמת טוב שכן קרוב?

בין שבסקין חתרה וכיוונה לכך ובין שלא, הכותרת "שכנים" לכשעצמה היא כותרת מבשרת רע. כשבחר ההיסטוריון יאן טומאש גרוס לקרוא כך לספרו, לפני כשני עשורים, הוא כיוון להשתאות המוחלטת נוכח היפוכם של יחסי שכנים מקרובים לרצחניים. מה שהיה חריג מטלטל ביחסיהם של יהודים ופולנים, לא היה חריג כלל ביחסם של הליטאים לשכניהם היהודים. מוילנה זו, "עיר הבירה של חסרי המולדת", כפי שמצטטת חנה ארנדט בפרק על "שקיעתה של מדינת־האומה וקץ זכויות האדם", מתחיל מסעה של בסקין, העיר בפולין משכבר ובליטא כיום. אלא שהמחזור אינו נענה לציפייה שבטית או לכל הפחות הוא נוקט השהיה לפני שהוא נעתר לה לשבריר שנייה כדי לשוב ולהתרחק ממנה. שכן, האלימות בתחילתו של המחזור היא פנימית וכבושה לחלוטין, תולדת צפיפות של תכנון עירוני קומוניסטי כושל, המטשטש כל הבדל בין תא כלא לתא משפחתי. "השם ייקום את דמה" זועק השיר, אך זהו דמה של "הספה שנפתחת כל ערב", ספה מתקפלת, ספה

פונקציונאלית בדירות 48 מטר הקטנות מלהכיל את דייריהן. והמחולל בהקשר זה, אותו תכנון כושל, הוא עיוור לקורבנותיו ובוודאי למוצאם.

הַצְפִּיפּוֹת תָּמִיד הָיְתָה אַחוֹתֵנוּ. אֶצְלָנוּ תָּמִיד
מִסְתִּירִים בְּכָל בֶּקֶר אֶת הַמַּצְעִים בְּאַרְגֹּז,
כִּי יִשְׁנִים בְּסִלּוֹן. הַשֵּׁם יָקָם אֶת דְּמָה
שֶׁל הַסֵּפֶה שֶׁנִּפְתַּחַת כָּל עָרֵב, שֶׁל שְׁטִיחַ הַקִּיר
שֶׁאֵינָנו נִכְדּוֹ שֶׁל שׁוֹם גּוֹבֶלֶן-אַבִּירִים מ־Cluny.
כְּשֶׁהִבִּית צָפוֹף, אֶפְשָׁר לְהִבִּין רְסִיסֵי אֲרָמִית
שֶׁל שִׁיחוֹת הַהוֹרִים, וְאֶת שְׁפַת הַבְּרוֹז
שֶׁל הַדִּירָה הַשְּׁכָנָה. "גַּע-גַּע-גַּע, הִיא עֲצָמָה
אֲשֶׁמָּה." מִי שָׁמַע, מִי רָאָה, מִי מָכִיר
אֶת פְּרָצוֹף הַצְפִּיפּוֹת הַמְּגַחֵה, גְּמִלוּנִי?

הִיא סִפְרָה בְּגִחוֹף שְׁמֵרִיּוֹס מִהַקּוֹמָה הַשְּׁבִיעִית
עֲשֵׂה תֵאוֹנָה וְאִשְׁתּוֹ נִהְרָגָה, גַּע-גַּע-גַּע.
הוּא נִשְׁאָר בְּדִירָה עִם הוֹרֶיהָ, כִּי לֹא הָיָה בֵּית אַחֵר,
וְדַמְיָנִי כִּיצַד חוֹתֶנְתּוֹ שׁוֹפֶתֶת כָּל בֶּקֶר קִמְקוֹם
וּמוֹזֶגֶת לוֹ תֵּה, וּמִגִּישָׁה לוֹ בְּעָרֵב קְצִיצוֹת.
עֲנוּיֵי הַצְפִּיפּוֹת. מִי שָׁמַע, מִי רָאָה. אֶת רְאִיתָ?
לֹא רְאִיתִי. הַצְפִּיפּוֹת, מְנַצְחַת, שְׁפֹלָה, לַעֲגָה
לְאַרְבָּעִים וְשִׁמּוֹנָה מָטֵר רְבוּעַ שֶׁל אֲבֶדֶן מִחֶרֶחַר,
לְגַעְגּוֹעַ נִצְחִי וּלְכַעַס כָּבוֹשׁ. וְאַחֲרֵי שְׁנָקוֹם,
נִשְׁמַע אֵיךְ הוֹמוֹת הַיּוֹנִים בְּשִׁפְתַּי קָרְקוֹשׁ הַכּוֹסוֹת.

בעדינות ובייראה מקלף המחזור את הקיר. הילדה שהאזינה לשיח המבוגרים ודימונה חדר מבעד לדירת השכנים, בגרה מעט. בדירתה של הגברת מדירה 87 נגלים לה קירות חדר קטן, ודימויים של מרים, של יוסף ושל בנם. חמלה נוצרית שורה בכל, ילדה אובדת, ילדה מוחזרת להוריה, ילדה טובה, ילדה טובה! כל טוב! ואיפה ליטא? וזו ליטא? אנתת רוחה, הקלה עמוקה, אלא שאז מוסר עוד קיר, והפעם זהו קיר דירתם של "פאן ופאני מרצינקביץ'", "שכנות טובה עשויה מבוקרטובים וממזגאווירים", גינות ופרחים, משחקי ילדים. תפנית של רגע, משחק שלא עלה יפה, פציעה קלילה פורצת פרצה בגדר השכנות הטובה. "לכי, לכי, פרצוף יהודי רקוב". והיא אכן הלכה, השאירה מאחוריה את הפיוסים, הייתה כבר רחוקה-רחוקה.

פֶּאן וּפֶאנִי מְרַצִּינְקִבִּיץ' גָּרוּ עֲשָׂרִים שָׁנָה
מִוֶּל הַבֵּית שֶׁל יוֹזֵס וִיהוּדִית.
שְׁכָנוֹת טוֹבָה עֲשׂוּיָה מִבְּקֶרְטוֹבִים וּמִמְזָגָאוֹוִירִים

שְׁעִפִּים מַעַל שְׁתֵּי גְדֵרוֹת הָרֶשֶׁת, מַעַל
הָרְחוֹב הָצָר, כְּמוֹ פְּרָפְרִים,
לְבִנְיָ הַכְּרוֹב הָעֵדִינִים כְּתִנֶּת יְלָדוֹת.

...

רַק כְּשֶׁפֶּאן מְרַצֵּינְקִיץ' עֹזֵב אֶת עוֹלָמֵנוּ,
הַתְּעוֹפֵף מַעַל הַפִּטְוֹנִיּוֹת כְּמוֹ סְנוֹנִית זְקֵנָה
וְנִמּוֹג בְּאִוִּיר הַסִּפּוּג בְּדִבְשׁ הַצֶּפּוֹן,
רַק אִזְ חֲזֹרָה פֶּאנִי מְרַצֵּינְקִיץ' לְדַבֵּר עִם יְהוּדִית,
אֲמָרָה שֶׁשּׁוֹב מֵעֵנָן, וְיְהוּדִית סִלְחָה לָּהּ.
אֲבָל אֲנִי כָּבֵר הֵייתִי רְחוֹקֶה־רְחוֹקָה.

המחזור "שכנים" הוא מחזור אוניברסלי. דומה כי המבט נותר חשדן כלפי השכן הקרוב, אך אינו נוטה חסד לאח הרחוק, ועל אחת כמה וכמה לא לזה הקרוב. אין סיבה לציפייה כי קרבתו של האח הרחוק תתן מענה, תציע גאולה. אל שרשרת השכנים, שהם למעשה שכנות, חוברות רעותיהן. פגיעתן של חלק מהן רעה. אלא שהמחזור הוא אוניברסלי במובן עמוק, או, במילים אחרות, בלתי־משוחד. כך למשל במקרה של גברת מינסטר, בעלת הבית, לכאורה התגלמותה של האדנות המקומית. אלא שהשיר מסתיים בחיוך הפתייני החסר, ששכחה גברת מינסטר ברפובליקת ויימאר. רפובליקת ויימאר – זמן ומקום. כרונוטופ. מה הותירה גברת מינסטר ברפובליקת ויימאר, מה הותירה בה רפובליקת ויימאר. באזכור אקראי זה הופכת בהרף עין גברת מינסטר מרחוב ויתקין בחיפה מבעלת בית למחוסרת בית, מנוטלת לניטלת. קמצנותה היא של מי שניטל ממנו, חסכנותה היא חסכנות שווא, שכן את הניטל, את שניטל ושניגזל, שום חיסכון של חשמלאי ושרברב לא יוכל להשיב.

שֶׁלֶשׁ סְכוּת גְּדוֹלוֹת קִבְּעוּ לְמִקוּמָה
אֶת תְּסִרְקָתָהּ שֶׁל הַגְּבֵרֶת מִיְנֶסְטֵר.
שְׁפָתַיִם שְׁאָף פֶּעַם לֹא בִקְשׁוּ לְגִימָה
שְׁמָרוּ עַל כֶּסֶף שֶׁל הַגְּבֵרֶת מִיְנֶסְטֵר.

...

הִיא עֵדִין נִהְגָה, בַּעֲלָהּ כָּבֵר לֹא,
שֶׁעָרָה הִיא סְתוּר, וְנִרְאָה שְׁגִילוֹ
נִמְצָא בְּצַד הַשָּׁנִי שֶׁל הַסִּפִּירָה.
וּבְכָל זֹאת, כְּשֶׁהִתְלוֹנְנָתִי עַל תִּקְלָה,
גְּבֵרֶת מִיְנֶסְטֵר הִסִּיעָה אֶת בַּעֲלָהּ
לְתִקֵּן בְּעֶצְמוֹ אֶת הַבָּאג בְּדִירָה.
פְּחָדִי שִׁפֵּל מִהֶסֶלֶם עַל פָּנָיו,
אֲבָל הִיא חָסָה עַל עֲלוֹת חֲשָׁמְלָאִי וְשֶׁרְבֵרֵב.
הִיא הִיטָה חֲסָכָנִית, גְּבֵרֶת מִיְנֶסְטֵר.

...

אָבֵל אֶת זֶה גִּלְיָתִי רַק בְּהַמָּשָׁךְ,
כִּי בְּזִמְנֵן אֶמֶת רַק חֲשַׁבְתִּי אֵיךְ
עֲזֹבִים בְּמוֹעֵד, וְעַל אֵיךְ שֶׁהִתְהַפְּכוּ לִי הַקְּרִבִּים
כְּשֶׁנִּסִּיתִי לְנַחֵשׁ אֶת הַכָּאֵב שֶׁיִּסֹּר
אֶת גְּבֶרֶת מִיִּנְסָטֹר, וְאֶת הַחַיִּיךְ הַפִּתְיָנִי הַחֹסֵר
שֶׁשָּׁכַחָה בְּרִפּוּבְלִיקַת וִימֹר.

אין דומה גברת מינסטר מרחוב ויתקין בחיפה לגברת רוזנטל מרחוב אנטוקולסקי בתל-אביב, ואין דומה האינספקציה שעורכת האחת להצצה הנגלית בביקור בדירתה של האחרת. גברת רוזנטל נמנית עם "אנשי הספר שבאו לכאן בשנה הנכונה". רוזנטל – כשמו של מותג הפורצלן שעבר אריזציה אך שמר על שמו מפאת חשיבותו המסחרית הבינלאומית, רוזנטל שנגזל והושב. בביתה של גברת רוזנטל נגלה הביטאט שלם, עולם ומלואו של תרבות חומרית, "מגזינים של אמנות ופסלי חימר, וספרים עם פונטים של עברית ישנה". נדיבות שורה בכל, הנדיבות שכידוע שמורה למי שיש להם. מי שאינם זקוקים לרכושם של אחרים, וודאי לא לזרי פרחים שנשלחו לאחרים. "זה נשלח אליך ילדה, תיהני מאוד".

וּבְדִירָה הָיוּ מְגִזְיָנִים שֶׁל אֲמָנוּת וּפְסָלֵי חֹמֶר,
וּסְפָרִים עִם פִּזְנָטִים שֶׁל עִבְרִית יִשְׁנָה –
אֲרַכְאוֹלוֹגִיָּה שֶׁל הַדְּפּוּס, עוֹלָם שֶׁנִּשְׁמָר
בְּזִכְרוֹנָם שֶׁל אֲנָשֵׁי הַסֵּפֶר שֶׁבָּאוּ לְכָאן בִּשְׁנָה

הַנִּכְוֶנָה. הַחֲפָצִים נִרְאוּ כְּאִלוּ עָרְכוּ מִסִּבָּה
וְהִזְמִינוּ אֶת בַּעֲלַת הַבֵּית כְּאוֹרַחַת כְּבוֹד.
שְׁאֵלָתִי: "אוֹלֵי אֶת רוֹצֶה אֶת הַיֹּר?" וְהַגְבֶּרֶת קִבְּעָה:
"זֶה נִשְׁלַח אֵלַיָּה, יִלְדָּה, תִּהְיֶנִּי מֵאֵד."

וּכְשֶׁגְּבֶרֶת רוֹזֶנְטֵל יָמְתָה, כָּתְבוּ בַּעֲתוֹן
שֶׁעֲצָבָה כֶּךָ וְכֶן סְמָלִים לְתַפְאֶרֶת מְדִינַת יִשְׂרָאֵל,
מְדִינָה שֶׁתִּמְיֵד יוֹדַעַת הֵיכֵן לְצַקֶּת בְּטוֹן,
וְעוֹנָה בְּפִזְנָטִים עוֹרִים לְמִי שֶׁשׁוֹאֵל.

המחזור ספק בוחן ספק חושד בשכן הקרוב, אלא שהוא מסתיים באח הקרוב, הקרוב מאוד, ולמעשה באחות, האחות התאומה. "ילדה וילד רצחו את אחותה התאומה בבית הסמוך", כך הוא נפתח. הטרגדיה המשפחתית, "טרגדיית נעורים שמקומה באגדות העתיקות, כשיריבות בין אחיות עוד נחשבה לתופעת אמת". מבעד הממד המיתולוגי, העל-זמני, של שנאת אחים, שנאת אחיות, סוגר השיר את המחזור, שתחילתו באומללותה של חמות המאכילה את חתנה, שנותר לגור בדירה הצפופה בוילנה, לאחר שהרג בשוגג את רעייתו,

כלומר את הבת. הקירות אינם מגוננים. הם צרים מהכיל. והבתים? זאת תשובתה של
בסקין: "הבית מלא נמלים, שקטות וחסרות עבר".

יִלְדָּה וַיֵּלֶד
רָצְחוּ אֶת אַחֻתָּהּ הַתְּאוּמָה בְּבֵית הַסֶּמוּךְ.
טָרְגְּדִית נְעוּרִים
שְׁמֻקוּמָה בְּאַגְדוֹת הַעֲתִיקוֹת,
כְּשִׁירִיבוֹת בֵּין אַחִיוֹת
עוֹד נַחֲשָׁבָה לְתוֹפְעֶת אֶמֶת.
מְדוּעַ כָּאן, עֲכָשׁוּ?
כִּי הָעֶבֶר הַמִּדְמָם רוֹצֵה לְהִתְגוֹנֵן
מִפְּנֵי עֵתִיד, מִפְּנֵי הָאַהֲבָה,
מִפְּנֵי אָנָּה וְאַלֻּזָּה, לְבִסּוֹף.
הוּא, נְעוּרִים, מִכַּת בָּרֶק
שְׁאֵרְכָה חֲמֹשׁ שָׁנִים!
שִׁירִי, מָה אֶתֶּנִּי, עֲצָרִי!
הִיא לֹא עֲצָרָה.